

Лозова О.М.

Київський університет імені Бориса Грінченка

ПСИХОСЕМАНТИЧНА РЕКОНСТРУКЦІЯ КОНЦЕПТУ «ДИТИНА» В ЕТНІЧНІЙ СВІДОМОСТІ МОЛОДИХ МАТЕРІВ

У статті досліджено психосемантичне диференціальне поле представників українського етносу та теоретично обґрунтовано низку феноменів: етнокультурної детермінації сприйняття, етнічного гештальт-контексту. Проаналізовано наукову психологічну літературу. Методологічною основою дослідження обрано психосемантичний підхід. Вибірка охопила 43 суб'єкти, жінки віком від 18 до 31 року. У дослідженні було використано методи словесного семантичного диференціала та асоціативного експерименту. Було застосовано семантичні диференціальні шкали як модель вимірювання багатовимірних концепцій людського ставлення до дітей. В процесі дослідження вільних асоціацій учасникам пропонувалося назвати перші два слова, які спадають на думку у відповідь на слово-стимул «дитина». Презентовано результати психосемантичної реконструкції поняття «дитина», а саме: проаналізовано асоціативні зв'язки та факторні структури. Основними координатами семантичного простору були статистичні ряди вимірюваних величин, що характеризують взаємодію респондентів з дитиною. Методом вербального асоціативного експерименту отримано сім диференційованих за семантикою груп вербальних реакцій: «атрибутивні», «субстантивно-метафоричні», «матеріальні», «генетичні», «статусні», «травмівні» та «інструментальні». Семантичний простір сприйняття респондентами понять «дитина» характеризується переважанням критеріїв: «атрибутивний», «субстантивно-метафоричний», «матеріальний». Семантичний простір уявлень про дитину складають такі фактори: любов – критичність, свобода – страх, етнічна незрілість. Ядро цих уявлень утворюють конструкти, які пов'язані з різними психічними функціями і відображають можливості їх активації. Периферію семантики складають конструкти когнітивної оцінки дитини. Повністю підтверджується гіпотеза про те, що етнічний образ дитини формується переважно у двох шарах суб'єктивного досвіду представників етносу – семантичному та амодальному.

Ключові слова: етнічна свідомість, психосемантика, психосемантична реконструкція, асоціативний експеримент, концепти «дитина».

Постановка проблеми. У попередніх наших дослідженнях було верифіковано положення авторської концепції щодо провідної ролі етнічного гештальт-контексту у побудові етнічного образу світу стосовно вербальної семантики об'єктів світу [2]. В ході емпіричних досліджень доведено, що поряд з етнічним гештальт-контекстом, етнічна вербальна свідомість детермінується іншими, соціокультурними гештальт-контекстами, що, очевидно, й забезпечує її бінарність та континуальність її семіозису [3; 4]. Створена раніше структурна психосемантична модель етнічного образу світу як змістовий репрезентант етнічної свідомості українців демонструє, що рух вербального етнічного семіозису пов'язаний як з етнічним, так і з соціокультурним контекстом сприймання етнознаків, а також зі структурою етнічного суб'єктивного досвіду [3].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичне підґрунтя пошуку поклала концеп-

ція структури людського суб'єктивного досвіду. Структура досвіду в цій концепції представлена трьома утвореннями (шарами), іменованими «перцептивним світом», «семантичним шаром» і «ядерним шаром амодальних структур».

Перцептивний світ людини, в цілому, як і образи сприймання, модальний. Якщо відстежити генезис суб'єктивних семантик, то до перцептивного світу можна віднести передсенси (як щось, що перетворює образи на уявлення) і системи перцептивних ознак. Усвідомлюється перцептивний світ як безліч упорядкованих у просторі й часі об'єктів, що рухаються, включаючи й тіло реципієнта. Звідси, вважають експериментально доведеною реальність, передбачену в працях багатьох філософів, реальність того, що в етнічній культурі знаходить своє відображення просторово-часова модель світу даного народу. Семантичний шар складають поняття, що відбивають критерії категоризації явищ світу – відносини «хороший-поганий»,

«сильний-слабкий» тощо. Третій, глибинний, або ядерний, шар образу світу є амодальним, складниками цього шару виступають особистісні смисли, а його структури утворюються в процесі переробки семантичного шару: повний смисл міняє або не міняє стан глибинного шару «образ світу» і, залежно від узгодженості або конфлікту з «старим смислом», стає особистісним смислом. Запропонована парадигмальна модель руху смислу за шарами суб'єктивного досвіду висвітлює особливий аспект процесу трансляції смислів.

Метою цього дослідження стала психосемантична реконструкція концепту «дитина» в етнічній свідомості молодих матерів. Гіпотеза дослідження полягає в передбаченні того, що етнічний образ дитини, будучи складно структурованим утворенням, формується переважно у двох шарах суб'єктивного досвіду представників етносу – семантичному та амодальному.

Завдання дослідження:

Експериментально виключити вплив особистісних смислів на систему оцінювання дорослими концепту «дитина».

Провести асоціативний експеримент з концептом «дитина» та виявити його асоціативні поля.

Дослідити суб'єктивний зміст концепту «дитина» в етнічній свідомості молодих матерів із застосуванням етнічного семантичного диференціала.

Методи дослідження. В якості дослідницького інструментарію використовувався етнічний семантичний диференціал та вільний вербальний асоціативний експеримент [6]. На першому, апробаційному, етапі дослідження було застосовано окремі шкали етнічного семантичного диференціала до понять «дитина загалом» та «моя дитина». На другому етапі досліджуваним пропонувалося слово-стимул «дитина», на яке вони повинні були відреагувати в писемній формі асоціаціями, що безпосередньо виникали в них у зв'язку з названим словом. В якості асоціатів приймалися будь-які реакції: слова різних частин мови, словосполучення тощо. Пауза між словами-стимулами становила не більше 35 секунд, що дозволило одержати кількість асоціацій, достатню для узагальнення, у відповідності з метою даної роботи.

На третьому етапі дослідження було застосовано повну версію етнічного семантичного диференціала [6]. В основу створення методу було покладено вербалізовані етнічні самохарактеристики українського народу. Відомо, що етнічні автостереотипи будь-якого народу передаються засобами позитивних самохарактеристик. Так, за даними «Словника асоціативних означень іменників в українській мові»

Н.П. Бутенко, переважна більшість асоціатів до лексеми-стимулу «народ» мають позитивну семантику: дружний, великий, величний, сміливий, добрий, працьовитий, рідний, щасливий, мужній, чесний, вільний, розумний, сумний, добродушний, знедолений [1]. Методом експертних суджень з цього переліку лексем було дібрано набір шкал, релевантних для семантизації етнокультурних понять та об'єктів різної модальності – візуальних та вербальних. Тим самим, без зміни вихідних факторів, був використаний більш широкий спектр шкал: оцінка (добрий – злий; чесний – облудний; рідний – чужий; близький – далекий та ін.), активність (енергійний – млявий; рухливий – інертний та ін.), сила (могутній – безсилий; великий – маленький; молодий – старий та ін.), всього 30 шкал.

Виклад основного матеріалу. На апробаційному етапі дослідження виконувалося завдання виключити вплив особистісних смислів на систему оцінювання дорослими концепту «дитина». З цією метою концепт було сегментовано на два елементи: «дитина загалом» та «моя дитина». Проведено тестування 43 жінок віком від 18 до 31 року, які мають малолітніх дітей. Результати, узагальнені за середніми значеннями та медіаною рядів, наведені у табл. 1.

Таблиця 1

Середні арифметичні показники та медіана показників семантизації концепту «дитина» молодими матерями (n = 43)

Шкали семантичного диференціала	Моя дитина		Дитина загалом	
	□	m	□	m
Дружній-ворожий	2,56	2,22	2,24	2,04
Гарний-некрасивий	2,8		2,64	
Зрозумілий-незрозумілий	1,92		1,68	
Творчий-руйнівний	1,44		2	
Рідний-чужий	2,72		2,2	
Мінливий-незмінний	2,17		1,83	
Мужній-жіночий	1,88		0,76	
Щирий-брехливий	2,28		2,12	
Вільний-залежний	0,68		0,52	
Ритмічний-хаотичний	1,04		1,12	
Молодий-старий	2,87		2,88	
Могутній-слабкий	1,16		1,36	
Відкритий-закритий	2,6		2,08	
Активний-пасивний	2,84		2,64	
Ніжний-грубий	2,12		2	
Реальний-нереальний	2,44		2,36	
Твердий-м'який	0,4	0,16		
Енергійний-млявий	2,72	2,56		

Очевидно, що отримані оцінки виявилися у високій мірі пов'язаними між собою (коефіцієнт кореляції склав 0.903, $p < 0.05$), що свідчить про те, що уявлення жінок про свою власну дитину низько диференційовані від уявлень про дитину як таку.

В подальшому був проведений асоціативний експеримент, у якому взяло участь 94 респонденти (54 особи жіночої статі у віці від 18 до 28 років та 40 від 29 до 39 років, всі етнічні українки) у відповідності зі стандартною для таких досліджень інструкцією. Середня довжина отриманого асоціативного ряду склала п'ять слів. У зв'язку з подальшою необхідністю семантичного аналізу при впорядкуванні матеріалу з кожного бланку відбиралися перші п'ять і останні три асоціації. Асоціації впорядковувалися за критерієм частотності.

Отже, вільне асоціювання даного вербального стимулу показало наявність в асоціатах декількох семантичних гнізд, які ми позначили семами: «речове», «атрибутивне», «субстантивно-метафоричне», «генетичне», «статусне», «інструментальне», «травмівне».

Найбільше семантичне гніздо склали асоціативні назви предметів зі світу дитини. У нашому дослідженні такі тематично об'єднані знаки речового світу сучасника репрезентуються семою з аналогічною назвою – «речове».

«Речове» у понятті «дитина»: памперс (4), пелюшки (2), шортики, будинок, іграшки, коляска, молоко, підгузки, солодка вата, соска, слинявчик, цирк, кульки. Семантика понять, представлених даною лексичною групою, повністю розміщується в перцептивному шарі суб'єктивного досвіду людини.

Наступна сема «атрибутивне» тут і далі буде означати констатацію основних ознак, характеристик, іманентних рис об'єкта, не відбитих в інших семах. Українська мова фіксує атрибуцію переважно в прикметниках або віддієслівних іменниках.

Атрибутивні характеристики поняття «дитина»: маленька (10), улюблена (4), беззахисна (2), дитсадок (2), маля (2), мила (2), ласкава (2), смішна (2), безневинна (2), тепла (2), весела, ока, дорожче всього у світі, гарна, лагідна, крихітка, кругла, малеча, наївна, безпосередній, відкрита, відмінниця, пахне, прекрасна, пухнаста, талановита, те, що любимо найбільше, розумник, гарненька, гарна, тендітна, барвіста, чиста. Лексеми даної групи частково належать до перцептивного шару людського досвіду (маленька, кругла), частково – до семантичного (гарна, тендітна).

Досить репрезентативна тут і група лексем, що перебувають у парафрастичному зв'язку зі словом-стимулом. Такі реакції являють собою іменники,

утворені від інших частин мови – субстантиви – що видає їхню вторинність стосовно конкретних атрибутів об'єкта. Міра такої вторинності означування може пролягати від простого порівняння до метафори (як ознаки історичного міфу) і охоплювати всі форми тропізму. Для нашого дослідження ці елементи цінні як індикатори або історичного міфу, або новітнього міфу, що тільки формується.

Субстантивно-метафоричні характеристики поняття «дитина»: радість (16), щастя (4), посмішка (4), ніжність (4), любов (5), сміх (6), сонце (3), світло, (3) надія, (2) доброта (3), безтурботність (2), беззахисність, несвідомість, майбутнє країни й людства, майбутнє, дитинство, добро, золото, краса, пещення, плід любові, світло, казка, сенс життя, сонце, щастя, скарб, тепло, теплі почуття, часточка душі, частина мене. Тут представлені переважно поняття семантичного шару свідомості.

Наступна лексична група об'єднана знаковістю категорій споріднення. Дана лексична група, об'єднана в семантичне гніздо, надалі буде позначатися семою «генетичне».

Генетичні характеристики поняття «дитина»: продовження роду (3), спадкоємець (3), рідна (2), вагітність, життя, кровинка, нове життя, народилася, батьки, народження.

Статусні характеристики поняття «дитина»: син (4), родина (3), одруження, немовля, дівчинка, дитя, доня, хлопчик, хрещеник, племінник, людина.

«Інструментальне» у понятті «дитина»: турбота (6), виховувати (2), безпека, піклуватися, захищати, пестити, потребувати уваги, відданість, приклад, учити, хоче їсти.

«Травмівне» у понятті «дитина»: проблеми (2), розпечена, безсоння, безсонні ночі, дурна, каверзна, клопіт, криклива, відповідальність, плач, плаче, сльози, тупенька.

Семантика чотирьох останніх груп належить до шару амодальних структур суб'єктивного досвіду. Таким чином, з більш ніж 500 слів-асоціатів 314 семантично представляють давні, етногенетичні, шари свідомості.

Наводимо результати факторного аналізу семантизації поняття «дитина». Було отримано 3 значущих біполярних фактори, які загалом пояснюють більшу частину дисперсії.

Перший, біполярний, фактор (частка поясненої дисперсії 47.3%) представлений такими шкалами з факторним навантаженням: хороший (0.907), рідний (0.868), добрий (0.829), приємний (0.828), енергійний (0.746), близький (0.719), міцний (0.716), природної (0.742), самобутній

(0.714), зрозумілий (0.707), молодий (0.699), веселий (0.677), відкритий (0.675), єдиний (0.655), правильний (0.648), щасливий (0.608). На противагу цьому: розумний (-0.861), чесний (-0.786), гордий (-0.782), досвідчений (-0.744), шляхетний (-0.734), сміливий (-0.731), великий (-0.702), мужній (-0.664), могутній (-0.641), вільний (-0.559). Семантика фактора описується категоріями *любов – критичність*.

Другий, біполярний, фактор, що пояснює 9.3 % дисперсії, склали конструкти: вільний (0.647), щасливий (0.540) і протилежний до них мужній (-0.571), що відображає такі якості, як *свобода – страх*.

Третій, біполярний, фактор (7.7 % дисперсії) утвориться семантикою шкал: український (-0.603), молодий (0.557), у яких відбилася якість *етнічна незрілість*.

Як бачимо, у психосемантичних оцінках поняття «дитина» також виявляється амбівалентність: наближення до себе (любов, свобода, етнічність) – віддалення від себе (критичність, страх, незрілість). Природна оцінка дитини з позиції любові й замилювання має цілком біологічне пояснення: соціальний інстинкт захисту потомства є продовженням інстинкту самозахисту [5]. Критичність до дитини є складовою української народної педагогіки: сильна українська мати тримає у своїх руках владні сімейні важелі заохочення й покарання. Семантика другого фактора відбиває інфантильність дитячої свідомості. Та ж незрілість виступає пояснювальним аспектом і третього фактора.

Порівняння даних, отриманих від респондентів різного віку, показало таку картину. Дитина для молодих матерів українського походження пізнього юнацького віку – це істота рідна, тендітна, при цьому позбавлена ознак роду, спадковості,

через що визнана «неетнічною». У досліджуваних більш старшого віку семантика дитинства диференційована складніше: етнічність дитини визнається ще не сформованою; любов до дитини супроводжується вимогливістю; визнання дитини вільною доповнюється тривожністю стосовно неї.

Висновки. Таким чином, психосемантичне поле дитинства в етнічній свідомості сучасних молодих матерів репрезентироване переважно (близько 70%) перцептивними й соціальними категоріями «атрибутивне», «субстантивно-метафоричне», «речове». Етнічний образ дитинства (близько 30%) представлений філогенетично найбільш давніми категоріями «генетичне», «статусне», «травмівне» й «інструментальне», що підтверджує висунуту вище гіпотезу про формування образу дитини переважно в семантичному й амодальному шарах суб'єктивного досвіду етнічної свідомості матері.

Молоді українські матері, в цілому, не байдужі до етнічності дитини, а з віком досліджуваних зростає їхня вимогливість до цієї якості дитини. При цьому онтологія дитинства виразно ідеалізована. Семантична диференціація концепту виявила фактори: *любов – критичність, свобода – страх, етнічна незрілість*, що являє собою психосемантичну реконструкцію концепту «дитина» в етнічній свідомості української жінки-матері. Простежується стійка біполярність диференціальних оцінок концепту «дитина»: де любов межує з критичністю, а свобода – зі страхом за дитину.

Перспективою подальшого вивчення теми є психосемантична реконструкція концепту «дитина» в етнічній свідомості чоловіків (молодих батьків) та компаративний аналіз виявлених даних між жіночою та чоловічою групами респондентів.

Список літератури:

1. Бутенко Н. П. Словник асоціативних означень іменників в українській мові. Київ : Вища школа, 1989. 244 с.
2. Лозова О.М. Етнічний гештальт-контекст як спосіб світосприймання етносу. *Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика* / за ред. С. Д. Максименка, М.-Л. Чепи. Київ : Інформаційно-аналітичне агентство, 2011. Т. 13, Ч. 4. С. 215–222.
3. Лозова О. М. Змістова модель психосемантичної структури етнічної свідомості східних слов'ян. *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького педагогічного університету ім. Г. Сковороди*. 2007. Вип. 12. С. 180–184.
4. Лозова О. М. Знакова специфіка етнічної свідомості українців. *Проблеми гуманітарних наук: наук. записки Дрогобицького держ. пед. ун-ту ім. Івана Франка*. Дрогобицьк: ДДПУ ім. Івана Франка. 2007. Вип. 19. Психологія. С. 4–14.
5. Лозова О. М. Ідилічний топос та етос української ментальності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. 2006. Вип. 12(36). С. 26–32.
6. Лозова О. М. Методологія психосемантичних досліджень етносу. Київ : Слово, 2011. 176 с.

**Lozova O.M. PSYCHOSEMANTIC RECONSTRUCTION OF THE CONCEPT «CHILD»
IN THE ETHNIC CONSCIOUSNESS OF YOUNG MOTHERS**

The article explores psychosemantic differential field found in representatives of the ukrainian ethnic group and provides theoretic basis for a number of phenomena: ethnocultural determination of perception, ethnic gestalt-context. Psychological scientific literature are analyzed. A psychosemantic approach was selected as the methodological basis of the study. The sample covered 43 subjects, women aged 18 to 31 years. The methods of verbal semantic differential and associative experiment were used in the study. This study applies semantic differential scales as the measurement model to measure multi-dimensional concepts of human attitudes toward child. A presentation of results of a psycho-semantic reconstruction of the concept "child". The associational linkages and factor structures were analyzed. The basic coordinates of the semantic space were the statistical series of measured quantities that characterize interaction of respondents with child. By the method of verbal associative experiment, seven groups of verbal reactions differentiated by semantics were obtained: «attributive», «substantive-metaphorical», «material», «genetic», «status», «traumatic» and «instrumental». The semantic space of concepts «child» perception by respondents is characterized by the predominance of the following criteria: «attributive», «substantive-metaphorical», «material». The semantic space of ideas about child is composed of such factors: love – criticality, freedom – fear, ethnic immaturity. The core of these representations is formed by constructs which are connected with various psychic function and reflect the possibilities of their activation. The periphery of semantics is composed of constructs of cognitive assessment of child. The hypothesis of the that the ethnic image of the child is formed mainly in two layers of the subjective experience of representatives of the ethnic group – semantic and amodal, is fully verified.

Key words: ethnic consciousness, psychosemantical, psychosemantical reconstruction, associative experiment, concepts of «child».